

Sanda Golopenția – vocația antropologiei umaniste

Ioana REPCIUC*

Keywords: *Sanda Golopenția; linguistics; folklore; fieldwork; anthropology; memoirs; anniversary*

Într-una din conferințele sale ținute în fața publicului japonez, spre finalul carierei, într-o analiză retrospectivă asupra disciplinei pe care o reprezentase la cel mai înalt nivel, Claude Lévi-Strauss sublinia că antropologia nu este o invenție a omului modern, o știință nouă, detașată de trecut, ci, dimpotrivă, ea apare „ca expresia cea mai generală și rezultatul unei atitudini intelectuale și morale care a luat naștere cu mai multe secole în urmă și pe care o desemnăm prin cuvântul «umanism»” (Lévi-Strauss 2011: 53). Asocierea antropologiei la viziunea umanistă, propusă de părintele curentului structuralist al acestei discipline, ar putea părea o împăciuitoare figură de stil, o anulare forțată a incompatibilităților istorice dintre cele două direcții de cunoaștere. O astfel de legătură improbabilă îi fusese sugerată de similaritatea între redescoperirea trecutului de către oamenii Renașterii și rostul ultim al antropologiei de a-l deprinde pe antropolog să-și înțeleagă propria cultură ca și cum ar fi una străină și îndepărtată.

Această unire a contrariilor din regăsirea antropologiei cu umanismul, este o formulă care poate încadra grăitor traseul profesional al Sandei Golopenția, cea care a scris și a predat despre moștenirea lui Lévi-Strauss. Capacitatea Domniei-Sale de a îmbina atât de natural perseverența cercetare cu instrumentele sofisticate, reci și riguroase ale lingvisticii structurale și apoi generativ-transformaționale, cu relevarea subtilă și generoasă a imaginarului cultural profund al satului românesc reprezintă o rară calitate. Studiile Domniei Sale corelează departele, detașarea prin instrumentarul lingvistic și aproapele prin cel antropologic și etnologic. Deși își asumă identitatea profesională de lingvist, într-un text grăitor de măsurare a propriei biografii personale și profesionale, identitate dobândită datorită pasiunii timpurii pentru modul în care limbile reunesc voci și identități, personalitatea profesională a Sandei Golopenția se desfășoară dincolo de granițele unei anumite științe socio-umane. Utilizarea schemei din lingvistica structuralistă și generativ-transformațională, în primii ani din carieră, este completată de exegeza interdisciplinară a dinamicii limbii, de la formele infinit creative ale vorbitului spontan în mediul rural și tiparele mai așezate ale textului folcloric și până la uzul rafinat din scriitura literară. Aparent

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, România (repciuc_i_o@yahoo.com).

două ipostaze incompatibile, ordinea lingvistică abstractă și variația incalificabilă a trăitului, au fost ambele strălucit abordate în studiile profesoarei emerite de la Universitatea Brown.

Atracția pentru limbi străine a Sandei Golopenția apare încă din anii primei copilării, când e fascinată de vorba condimentată cu germanisme a bunicii paterne din Banat, iar mai târziu studiază cu pasiune limba franceză, apoi rusă, engleză, italiană și spaniolă. Pare o fascinație nu neapărat pentru polifonie, ci pentru descifrarea codurilor și, prin cod, a esenței oamenilor întâlniți: „Nu de frică o învăț însă, codurile celor din jur mă interesează adânc, vreau să ajung prin ele la ei” (Golopenția-Eretescu 2016: 17). Spre folclor o poartă mai puțin dezvăluirile mamei, care se alăturase acestui domeniu prin natura cercetărilor de teren din cadrul campaniilor monografice. Așa cum afirmă autoarea, capitolul acesta din viața Ștefaniei Cristescu fiind închis în mod abrupt, dezvăluirile despre acele momente și cunoașterea care a decurs au fost aproape absente din destăinuirile în familie: „Mama, cu amintiri de teren rar povestite, mai mult câte o exclamație, ceva în genul «au fost ani frumoși»” (Golopenția 2017b: 195). Mai degrabă legătura cu modurile culturii populare ar fi putut fi mediată de recomandările de lectură pe care i le făcea Anton Golopenția. Distinsul sociolog îi scria din închisoare fiicei de doar 10 ani să-i ceară mamei de citit „literatură românească și cât mai multe poezii populare” (Golopenția 2009a: 372). Din păcate, aceasta a fost una din multele scrisori oprite de aparatul represiv al vremii și ajunsă la destinatar mult prea târziu. Este sigur însă că „poeziile populare” au figurat în lista de lecturi a copilului de la jumătatea secolului trecut și ele i-au asigurat „dreptul la joacă lingvistică”, alături de *numărători* (Golopenția-Eretescu 2016: 19), o specie a poeziei folclorice cu vechi rădăcini magice. „Cuvintele necuvinte” și „limbile nelimbi” din poezii și numărători, regăsite mai târziu din perspectiva cercetării formulelor magice, au făcut obiectul unei atente analize în *Limba descântețelor* (2007). De asemenea, această preocupare se intersectează cu cercetările lui Constantin Brăiloiu asupra ritmului infantil (*ibidem*: 540).

Poate cel mai important imbold către imaginarul rural îl deprinde însă în bucuria și libertatea cercetărilor de teren, de la cele cu Ovidiu Bârlea și mai apoi cu Mihai Pop, până la creionarea unui personal *locus amoenus* etnografic în satul maramureșean Breb, din matricea culturală a căruia se vor naște numeroase căi de analiză în opera Sandei Golopenția. După ce fusesese iremediabil cucerită de „arta spusei și strategia dialogului într-o lume încă dominată de oralitate” (Golopenția 2019: 24), nu se mai poate bucura de „teren” alături de colegii dialectologi de la Centrul de Fonetice condus de Al. Rosetti, ghidat de stilul auster al chestionarelor centrate pe fonetică și gramatică. Îi devine clară atunci preferința definitivă pentru zonele de interferență între lingvistică și folclor și prin urmare va renunța la terenul dialectologic (Golopenția 2009b: 9). Spre textul folcloric pare să o atragă dinamica absolută pe care o impune fiecare nou performer; îl aseamănă din această perspectivă cu hipertextul din limbajul de programare:

Ca și varianta în folclor, niciodată strict aceeași, niciodată strict diferită, hipertextul crește și se dezvoltă în oricare dintre direcțiile posibile, beneficiază de inflexiunile oricui îl abordează modificator, în fapt ale oricui îl citește și ordonează așa cum cântecul, hora, povestea sunt la cheremul fiecărei urechi cu felul ei de a auzi și de a-și dispune lumea în jur (Golopenția 2017b: 288).

În primele descinderi în Maramureș, în 1962, participând în echipa lui Ovidiu Bârlea, o fascinează nu atât – conform canonului folcloristic – motivele narrative, ci „modul de a povesti, cu toate registrele lui”. Mai târziu, între 1970 și 1980, urmărește în Breb „actele de vorbire, interacțiunea verbală în satul acesta în care bucuria vorbei era parcă trăită mai din plin decât în altele”, iar această experiență revelatorie va inspira conceptul *intermemoriei*, unul central în studiile Sandei Golopenția. La un alt nivel, mersul pe teren a însemnat eliberarea de atmosfera ideologic apăsătoare a Bucureștiului, eliberare ce se resimte în lirismul unor rânduri de etnografie reflexivă:

Îmi luam zile de teren și reveneam singură spre a-mi reface încrederea în capacitățile oamenilor de a inventa un chip de a trăi luminos în România, în ciuda a orice. Satul mă prindea de fiecare dată în rețeaua învățăturilor lui, îl umblam numai ochi și urechi și reveneam destinsă, gata de o postată nouă de răbdare tonică (Golopenția 2009b: 10).

Revenirea constantă în „Arcadia” Brebului îi oferă șansa de a accede la stratul profund al memoriei latente a satului (Golopenția 2001: 38–41) și la tipurile diverselor competențe ale informatorilor (Golopenția 1977), lucruri imposibil de surprins și studiat de o etnografie de suprafață.

„Debutul absolut” în publicistica academică se petrece la „Revista de Folclor”, în 1958, în anul II de facultate, cu o carte reprezentativă pentru cercetările școlii istorico-geografice din folcloristica nordică a timpului: *The Tale of Cupid and Psyche* (Aarne-Thompson, 425 and 428) a lui Jan Öjvind Swahn. Prezentarea atentă și detaliată a tezei cercetătorului suedez este punctată de accentuarea poziției anti-difuzioniste și anti-indianiste a acestuia, în dezacord cu opiniile dominante în cele mai înalte cercuri academice de studiere a tipologiei internaționale a basmului. În schimb, autoarea recenziei subliniază, pe urmele lui Swahn, dinamica textului în mediul folcloric de colportare: „În momentul în care basmul iese din sfera lui inițială, pătrunzând în ținuturi noi, cu alte tradiții, el este puternic deformat” (Golopenția 1958: 191). Această notă de lectură va fi confirmată ulterior de turnura pragmatică a reflecțiilor Sandei Golopenția asupra textului folcloric. Pe acest drum al relevării creativității și polimorfismului produselor mediului folcloric cercetătoarea se va întâlni mai târziu cu tezele remarcabile ale lui Constantin Brăiloiu, pe care le-a analizat într-un volum recent (Golopenția 2016). Câteva pagini mai sus, în același număr al „Revistei de Folclor” în care debutase viitoarea autoare a volumului *Constantin Brăiloiu sau despre globalizarea etnomuzicologiei*, un text laconic, departe de a face dreptate moștenirii științifice a marelui etnomuzicolog, anunța dispariția acestuia.

În următoarele numere ale aceleiași reviste vor apărea alte studii în care se resimte atracția Sandei Golopenția pentru întâlnirea dintre studiul limbii și cel al textului folcloric, cum ar fi cele despre poetica folclorică și antropologia structurală. Un studiu timpuriu, din 1959, care apare ca prezentare la un cerc științific sudentesc, *Despre o variantă a vorbirii indirecte* (Golopenția-Eretescu 2016: 31–34) marchează și debutul unui model exegetic prolific în preocupările autoarei, și anume cel al analizei cu instrumentele lingvisticii a textului folcloric.

După ce atinge nivelul cel mai sofisticat al lingvisticii generativ-transformaționale (Vasilu, Golopenția 1968) în contextul studiilor doctorale finalizate în 1969, descoperirea cercetării pragmatice și reîntoarcerea la concretul terenului etnologic se susțin reciproc și organic: „Corpusul pe care lucrăm m-a dus, parcă de la sine, spre teoria austiniană a actelor de vorbire. Simțeam nevoia introducerii în ecuație a vorbitorului” (Golopenția-Eretescu 2016: 25). În anii '70, datorită campaniilor etnografice de pe Valea Cosăului, analizează din aceeași perspectivă „porecla, actul de botezare, poezia lirică, definiția și o serie de alte episoade de vorbire cotidiană sau rituală” cu speranța că va ajunge la un moment dat la determinarea unor trăsături locale sau regionale ale acestor „instituții verbale din mediul tradițional” (Golopenția 2009b: 9). Această deschidere pragmatică va fi decisivă pentru viitoarele sale studii asupra descântatului, a istoriilor conversaționale, a literaturii și artelor spectacolului. Descântatul ca act o atrage pentru că era din punct de vedere cognitiv demonstrația unei inteligențe speciale și, din punct de vedere pragmatic, „un tip de creativitate care se manifestă la nivelul acțiunii, al inventării de acțiuni” (Golopenția 2002–2003: 423).

Probabil că textul care îmbină grăitor majoritatea direcțiilor disciplinare abordate de profesoara de studii franceze de la universitatea din Rhode Island este cel dedicat *intermemoriei*. Conceptul este configurat prin apelul la mai multe științe socio-umane: analiza și tipologia discursului, etnografia comunicării, studiul memoriei culturale, dar mai ales zonele de colaborare dintre toate acestea. Sub egida acestui concept cuprinzător, putem plasa polifonia din *Viața noastră cea de toate zilele*, un repertoriu memorial al familiei în care se strecoară abuziv agenții ubicui ai Securității, dar și armonia „rapsodiei epistolare” (Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția*, vol. I–IV, 2004–2014), până la vocile marilor proiecte intelectuale care au populat „arhipelagul gustian”. Autoarea însăși își mărturisește undeva vocația de redresare a memoriei pe care aceste proiecte editoriale o probează: „*Rapsodia epistolară*, ca și *Ultima carte* se vor piese ale imensului puzzle din care încercăm să asamblăm trecutul apropiat al generațiilor care ne-au precedat” (Golopenția 2014: 163). De-a lungul operei, conceptele sale principale, forjate atent și creativ, revin în mod fecund în noi contexte diferite, demonstrându-și astfel valabilitatea. Memoria conversațională a țăranilor din Breb se întâlnește cu memoria epistolară a părinților săi, dimensiunea pragmatică și cea sintactică sunt deopotrivă prezente în exegeza acestora. Cercetătoarea își expune în mod direct crezul interdisciplinar și alternarea metodelor în prefața la volumul despre *intermemorie*:

Ceea ce reunește studiile enumerate e preocuparea de a găsi punți și corelații: între antropologie, pragmatică și semiotică; între reflecția teoretică, metodologia observației de teren și reprezentarea electronică a rezultatelor ei (Golopenția 2001: 7).

La nivel biografic, în opera sa memorialistică, memoria este trăită și materializată prin semnele puternice ale unui trecut substanțial. Sunt semne aparent anodine, înzestrate însă de autoare cu o remarcabilă capacitate de a capta și revela trăitul. Fac parte din acest ansamblu semiotic *sui generis* furtunul grădinarului din mica grădină cu trandafiri aflată la colțul străzii din Cotroceni, mărgelele de chihimblar dăruite de Gusti, inelul cu sticlă rubinie cumpărat de Mihai Pop de la

târgul din Polovragi. Toate acestea își fac simțită prezența în existența americană a scriitoarei, probând forța persuasivă a memoriei. Un singur obiect-sinteză poate reda grăitor acest proces de raliere a trecutului și a lumii de semne culturale românești la prezentul american ce inițiază scriitura, și anume borcanul de iaurt transferat din Bucureștiul idilic al copilăriei în locuința de peste Ocean:

Un asemenea borcan mi s-a părut că ar trebui să facă parte din zestrea mea de emigrant, îl am în preajmă, aici în Providence, Rhode Island, după atâta amar de ani. Scrie pe el «Miorița» cu litere de mână desenate plăcute pe fondul siniliu ca al caselor vechi din Ardeal, îl umplu cu flori de primăvară ori sălbatice și mă simt mai aproape de zvonul unui București bun (Golopenția 2009a: 33).

În vara anului 2007, atunci când îmi căutam sprijin teoretic și metodologic pentru preocupările mele din perioada studiilor doctorale, aveam să descopăr, la anticariatul din centrul Iașului, volumul *Desire Machines*. Prin cartea scrisă în 1998, am întâlnit astfel, în postură de autoare, pe cea căreia știam că i se datorează aducerea la lumina tiparului, după jumătate de secol de uitare, a cercetărilor exemplare ale Ștefaniei Cristescu. Volumul pe care-l țineam ca pe o comoară în mână era dedicat regretatei colege Lucia Berdan, de la Departamentul de Etnologie al Institutului de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române din Iași. Obiectul care ajunsese miraculos la mine avea, în fapt, o dublă dedicație, era de asemenea dăruită „și Iașului, cu bucurie”. Am primit acest dar, care-mi era, astfel, indirect menit și mie, cu bucurie și responsabilitate, folosindu-l de atunci înainte ca pe o carte de căpătâi în drumul pe care aveam să-l urmez în cei trei ani de studii doctorale. Inovațiile pe care autoarea le aducea în cercetarea temei sunt valabile și astăzi, acestea fiind apoi explicate și îmbogățite în alte două volume închinat aceleiași subiect, apărute la interval de un deceniu unele de altele: *Limba descântecelor* (2007) și *Adusul pe sus* (2017a). La finalul propriului meu drum inițiat în domeniu, în decembrie 2010, am avut onoarea să o întâlnesc pentru prima dată pe autoare, care a acceptat să facă parte din componența comisiei de doctorat ce mi-a evaluat teza. Darul de știință și de suflet, semnat în iunie 1998, s-a materializat astfel nu doar prin prezența, în capitala noastră istorică, a celei care scria respectiva dedicație, ci și prin directă linie de comunicare pe care a întreținut-o din acel moment cu etnologii ieșeni. Prietenia și atenția acordate colegilor din capitala Moldovei de atunci și până acum a venit să confirme cu asupra de măsură bucuria anunțată Iașului pe o filă de carte.

Cărțile Domniei Sale reflectă elocvent bucuria și darul intelectual al întâlnirii în persoană, îmbinarea căutăturii calde și mereu binevoitoare cu seriozitatea și atenția nemăsurată pentru detalii, completate de disponibilitatea de a oferi sfaturi constructive și creative. Generației mele de etnologi preocupați de dimensiunea spirituală a vieții rurale, Sanda Golopenția i-a dăruit, prin proiectele de editare și analiză a operei unor membri mai mult sau mai puțin cunoscuți din grupul monografistilor, legătura ruptă abrupt cu proiectele interbelice întemeietoare. În planul propriei opere, Domnia Sa însăși ne-a oferit un exemplu de cercetare atât prin profunzimea cercetărilor, cât și datorită diversității acestora. Deși departe de spațiul nostru geografic, a continuat să comunice, să scrie și să gândească despre și pentru

cultura românească. A aderat astfel la idealul pe care tatăl Anton Golopenția îl schița într-un text-program ce și-a păstrat de-a lungul vremii actualitatea și energia morală:

Cărturarii noștri trebuie să răzbată în regiuni mai adânci ale existenței românești. Trebuie să dezghioace substanța ei din cerul nostru și din felul nostru de a fi, din istoria noastră de până acum, din chipul caselor și al bisericilor noastre, din limba noastră, din cântecele, basmele și zicătorile poporului, din intuițiile coborâte de scriitorii și gânditorii noștri în opera lor. Trebuie să ne aducă pe toți să ne cunoaștem pe noi înșine. Trebuie să învețe de la toți străinii (...) ca să vadă felul românesc de a vedea lumea, de a trăi viața (Golopenția A. 2015: 135).

Prin spiritul teoretic atât de viu, discursul alert și densitatea ideilor, cărțile Domniei Sale se pot dovedi intimidante, însă atracția irezistibilă pe care frumusețea scriiturii o exercită asupra ta inspiră credința că scopul discursului la care ai acces este o experiență formativă ce îți este absolut necesară. Cititorul ajunge să înțeleagă repede că sensul profund al scrisului Sandei Golopenția este nu doar descoperirea și sondarea de noi teritorii, ci mai ales acela de a coopta noi temerari care să i se alăture. Acest îndemn implicit face ca multe dintre textele profesoarei emerite să se încheie într-un optimist și generos condițional-optativ, o invitație mereu deschisă pe drumul tocmai inaugurat. Nu e o lume autosuficientă ce-și sărbătorește propriile reușite, ci una care lansează provocări și încurajează aspirații. Prin urmare, îi urez Doamnei Profesor Sanda Golopenția să ne deschidă cât mai multe drumuri spre centrul antropologiei umaniste. La mulți și rodnici ani!

Bibliografie

- Golopenția A. 2015: Anton Golopenția, *Îndrumar pentru tineret*, ediție de Sanda Golopenția și Ruxandra Guțu Pelazza, introducere și note de Sanda Golopenția, București, Editura Enciclopedică.
- Golopenția 1958: Sanda Golopenția, recenzie la Jan Öjvind Swahn, *The Tale of Cupid and Psyche (Aarne-Thompson, 425 and 428)* (Basmul lui Cupidon și Psyche), CWK Gleerup-Lund, 1955, 493 p. + 7 hărți, în „Revista de Folclor”, Anul III, nr. 4, 1958, p. 189–191.
- Golopenția 1977: Sanda Golopenția, *Elemente praxiologice și pragmatice relevante pentru o tipologie a informatorilor*, în „Revista de etnografie și folclor”, tom 22, nr. 1, p. 15–29.
- Golopenția 1998: Sanda Golopenția, *Desire Machines: A Romanian love charms database*, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Golopenția 2001: Sanda Golopenția, *Intermemoria. Studii de pragmatică și antropologie*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Golopenția-Eretescu 2002–2003: Sanda Golopenția-Eretescu, *Povestea unei cărți*, în „Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor «Constantin Brăiloiu»”, serie nouă, vol. 11–13, p. 423–427.
- Golopenția 2007: Sanda Golopenția, *Limba descântecelor românești*, București, Editura Academiei Române
- Golopenția 2009a: Sanda Golopenția, *Viața noastră cea de toate zilele*, București, Editura Curtea Veche.
- Golopenția 2009b: Sanda Golopenția, *Mihai Pop*, în „Memoria ethnologica”, nr. 30–31, ianuarie–iunie 2009 (An IX), p. 6–13.
- Golopenția 2014: Sanda Golopenția, *Scrisori ale adolescenței interbelice*, în „Philologica Jassyensia”, An X, Nr. 2 (20), p. 161–173.

- Golopenția-Eretescu 2016: Sanda Golopenția-Eretescu, *Structuri, sisteme, transformări. Studii de lingvistică și poetică*, București, Editura Academiei.
- Golopenția 2016: Sanda Golopenția, *Constantin Brăiloiu sau despre globalizarea etnomuzicologiei*, București, Editura Spandugino.
- Golopenția 2017a: Sanda Golopenția, *Adusul pe sus. Descântatul de dragoste*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Golopenția 2017b: Sanda Golopenția, *Fluviul Alfeu sau despre exil și întoarceri. Proze scurte, eseuri, studii*, vol. I, București, Editura Spandugino.
- Lévi-Strauss 2011: Claude Lévi-Strauss, *Antropologia și problemele lumii moderne*, prefață de Maurice Olender, traducere de Giuliano Sfichi, Iași, Editura Polirom.
- Vasiliu, Golopenția 1968: Emanuel Vasiliu, Sanda Golopenția, *Sintaxa transformățională a limbii române*, București, Editura Academiei.

Sanda Golopenția – the Vocation of Humanist Anthropology

The paper presents Sanda Golopenția's professional paths in relation to the main theoretical and methodological perspectives explored by the Brown University professor during her remarkable career. Attracted early on to foreign languages both within her family and at school, Golopenția became a linguist and a folklorist and navigated easily between the two disciplines. During the 1960s and 1970s, fieldwork undertaken in various rural Romanian regions aroused an interest in language dynamics, conversational memory, and the nature of speaker creativity in linguistics innovation. The village of Breb in Maramureș becomes the *locus amoenus* of her anthropological fieldwork, where Golopenția discovers and conceptualizes the speech acts of a close-knit community. In the field of linguistics, the professor of French Studies is drawn to the theory of structural linguistics, generative grammar, and pragmatics, while also analysing folklore texts and literary works with the help of linguistic tools. Within folkloristics, she is mostly interested in the study of charms and charming from a general anthropological and pragmatic point of view, highlighting the special type of intelligence that folk magic reveals. One of the main concepts that she proposes, *intermemory* – grounded in the conversational histories of the people of Breb – accurately defines many of her intellectual interests and also the deep structure of the content of her edited works. In Romanian sociology, Golopenția is appreciated for publishing the books of her parents, Anton Golopenția and Ștefania Cristescu – two principal members of the Sociological School that was led by D. Gusti, thereby recovering a lost connection with interwar sociology. Finally, the author describes her encounter with the works of Sanda Golopenția, as well as a personal meeting with the esteemed professor. Given the occasion of this paper – the celebration of Golopenția's 80th birthday – the text is a general appreciation of her many contributions to Romanian culture, which could be defined appropriately in terms of what Claude Lévi-Strauss called a "humanist anthropology".